

УДК 398.82(=161.2)

І. М. Коваль-Фучило

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА КОЛЯДКА ПРО БЕЗРУЧКУ

Мета пропонованої статті – увести в науковий обіг маловідому українську народну колядку про дівчину-безручку. Цей текст побуває в деяких районах Закарпатської області. Авторка наводить три варіанти колядки: два – із села Колочава Міжгірського району, один – із села Ворочево Перечинського району. Проаналізовано основні мотиви, образи й концепти твору: мотив передбачення долі новонародженого, образ коваля у традиційній культурі, образ безручки в українському фольклорі, концепт незаслуженого покарання.

Ключові слова: колядка, безрука дівчина, концепт незаслуженої кари.

Цель предлагаемой статьи – ввести в научный оборот малоизвестную украинскую народную колядку о девушке-безручке. Этот текст бытует в некоторых районах Закарпатской области. Автор приводит три варианта колядки: два – из села Колочава Межгорского района, один – из села Ворочево Перечинского района. Проанализированы основные мотивы, образы и концепты произведения: мотив предсказания судьбы новорожденного, образ кузнеца в традиционной культуре, образ безручки в украинском фольклоре, концепт незаслуженного наказания.

Ключевые слова: колядка, безрукая девушка, концепт незаслуженного наказания.

The purpose of this article is to enter into scientific use the little-known Ukrainian folk carol about the handless girl. This text prevails in some parts of the Zakarpattia region in Ukraine. The author gives three variants of this carol – two from the village Kolochava in Mizhhirskiyi district, one from the village Vorochevo, Perechynskiyi district. The basic motifs, characters and concepts in the carols are the motif of the newborn fate prevision, the character of a blacksmith in the traditional culture, the handless girl character in Ukrainian folklore, the undeserved punishment concept.

Keywords: Christmas carol, the handless girl, an undeserved punishment concept.

Мета пропонованої статті – увести в науковий обіг маловідому українську народну колядку про дівчину-безручку. Цей текст побутує в деяких районах Закарпатської області. Уперше я почула його 2008 року під час експедиції групи науковців Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України в Міжгірський і Воловецький райони Закарпатської області. Запис відбувся 27 листопада 2008 року в с. Колочава Міжгірського району від Кривляк Марії Іванівни, 1931 р. н., місцевої мешканки. Того дня пані Марія змогла згадати лише першу частину колядки, а далі просто розповіла її зміст:

*Коли Божа Мати
По землі ходила,
Тоди она свого сина
В череві носила.*

*Прийшла до їдної хати
Ночку ночувати...
А там коваль кує,
Вона стала, постояла
Та й його звідує.*

*– Ковалю, ковалю,
Яка би я рада,*

*Нучку ночувала
Та хліба достала.*

*– Кусок хліба дам, дам,
А нічку ночувати –
Віруйте, шо не дам.*

*Бо я кую як уночи, так
удень
Три гвозди великі.
Ними будут руки й ноги
Хрестови прибиті.*

Респондент продовжує: «Далі та колядка така дуже файна, але я її до кінця не знаю. Не згадаю. Як ночувала вона, пішла у стайню межі бидляти, там народився Спаситель. І раненько... Дівочка рук не мала, того коваля. По двору ходила. Вона сказала: “Піди, дівчатко, подай мі дитятко зі ясель”. А вона каже: “Я би рада тобі подати, но ручок не маю”. І тоди Божа Мати її поблагословила... но ще там є слова, не можу запам’ятати, то вже мені в голові ся не держит. В неї вирости руки і дитинку подала. Вона пішла до хати і сказала: “Якби ти, тату, знав, хто ся до нас просив... Я дві ручки маю...” Но

то інше там ще є. А он так: “Би був знав, шо то Матір Божа, я би її уступив свого ложа. На камінь голівку положив, її на лужко прийняв”».

- А не маєте списаного?
- В мого внука є, він 9-ий клас.
- Дуже цікава, я ще такої не чула.
- Дуже файна! Мало хто її знає.

Марія Іванівна пообіцяла мені записати повний текст від онука і надіслати його поштою. Десь через місяць я отримала її листа з обіцяним записом:

Колятка ¹

Коли Божа Мати по світу ходила

1. Коли Божа Мати
по світу ходила
тогда она свого сина
в череві носила	віруй що ти недам
2. Прійла в оду хату
там ночля просила
она знала що минутка
вже ся приблизила	6. Бо я як ніч так день
непрестанно кую
за пильную роботуцю
і ніч не ночую
3. В хаті коваль ковав
вона ему сказала
послушай ня ковалю
ябим радість мала	7. Ковалю ковалю
що ти пильно куєш
яка тото є робота
що ти неночуєш
4. Кобім я утебе
нічку ночувала
я би іще кусок хліба
від тебе дістала	8. Ой кую я кую
три гвозди великі
ними будут руки й ноги
Хрестови пребиті
5. Коваль ей отвіттив
кусок хліба ти дам
айбо нучку ночовати	9. А присята Діва
як то услыхала
вона з хати від коваля
засмучена вийшла
	10. Тай зайшла до стайні
по мижі бидлята

которіє почалися
Діві поклоняти
11. Туй присята дїва
сина породила
в яслі его положила
і сіном накрила
12. А бидлята пед нив
на коліна впали
і теплою вже парою
его согрівали
13. На другий день рано
ковальова донька
она по двору ходила
нещасна каліка
14. А присята Діва
як ї увіділа
з великой радости
так проговорила
15. Зближайся до мене
бідное дитятко
та подай мені з ясель
любиме дитятко
16. Як его подати
куй ручок немаю
я як его подержати
яй сама незнаю
17. І прійшла до стайні
там ручки дістала
любиме дитятко
матери подала
18. З великой радости
домой прибіжала
своїм родителям

ручки показала
19. Мої родителі
дав ми Господь ручки
на просьбу пречистої
Божої Матери
20. А чи ви знаєте
што вчора родила
Божя мати Ісус Христа
присята Марія
21. Коваль як услишив
на коліна упав
з великою радістю
сів слова сказав
22. Коби я то знав
щото Мати божа
я би був тай уступив
сам свойого ложа
23. Сам свою головку
на камінь положив
від Діві пречистої
процєня попросив
24. Всякое терпіння
готовий прийняти
аби Діва пречистая
могла спочивати
25. Маріє Маточко
гріхи нам отпусти
а по нашей земной смерти
до неба нас впусти
26. Буди прославленна
нам до віки віков
заступай нас біди
нещасних грішников.

Маємо всі підстави вважати наведені тексти двома варіантами, оскільки відомо, що вони записані від двох різних ін-

формантів, а ще бачимо відмінності у самому тексті, зокрема на його початку. Так, у першому згаданому варіанті рядки «*Прийшла до їдної хати / Ночку ночувати...*» із паузою після них свідчать, що інформантка згадує текст, точніше переповідає зміст, бо фраза «*ночку ночувати*» не підходить до його ритму. Водночас наступні рядки «*Вона стала, постояла / Та й його звідує*» не порушують ритму колядки, але вони відсутні у другому тексті, записаному від онука. Те ж саме стосується строфи «*Ковалю, ковалю, / Яка би я рада, / Нучку ночувала / Та хліба достала*». Очевидно, текст за час побутування зазнав редакції, і сьогодні молоді колядники виконують другий довгий зразок.

Третій варіант я записала влітку 2015 року під час експедиції в Ужгородський і Перечинський райони Закарпатської області у с. Ворочево Перечинського району від Бабиц (Дюрендак) Світлани Іванівни, 1961 р. н., місцевої (одразу зауважу, що в сусідньому с. Невицьке Ужгородського району зовсім інший колядковий репертуар). Подаю фрагмент інтерв'ю із пані Світланою:

– А у вас не співають про ту безручку?

– Я чула лиш та[к]:

Коли Божа Мати по світу ходила,

Тогди вона свого сина в утробі носила (2).

Носила, носила од села до села,

Прийшла вона до коваля, на нуч ся просила (2).

– Ковалю, ковалю, прийми мене на нуч. –

– Ой не прийму тя, небого, бо мам діток много (2).

Пішла вона, пішла з превеликим жалюм,

Пішла вона до маишталні дитя породити (2).

Рано вранці пришло ковальовой дівча,

– Ой дівчатко, ой дівчатко, подай мі дітятко (2).

– Я би м ти подала, кий би м ручки мала,

Ой ки би м я ручки мала і світа віділа.

*Дівча ся схилило – ручки ся з'явили,
Ручки му ся із'явили, і світа віділо (2).
Прийшло воно, прийшло з великов радостьов:
– Ой мамочко, ой апочку (?), дав ми Пан Бог ручки (2).
Дав ми Пан Бог ручки, світа м увиділо м,
Дав ми Пан Бог, дав ми ручки, світа м увиділо (2).
– Ки би м то я знав, же то Божа Мати,
Та я був її прийняв на нуч ночовати (2).
– Там ще щось має бути, ще м щось там опустила...
... а сам був я ся вуснав на сивум каміню.*

– В нас так колядують. Я не знаю, деінде як.

Аналізована колядка в обох ареалах свого побутування має високий рівень популярності, характеризується активним виконанням на Різдвяні свята, носії традиції високо оцінюють її естетичні показники і вважають маловідомою.

Сюжет колядки і справді досить оригінальний: Мати Божа шукає місця для народження дитини; знаходить оселю коваля, довідується, що він кує цвяхи, якими буде прибитий до хреста її ще не народжений син. Уночі вона народжує Ісуса у стайні коваля. Уранці її навідує безрука і сліпа ковалева дочка. Породілля просить її подати дитину. Дівчина нахиляється над яслами, у неї виростають руки, і вона починає бачити. Цю радісну звістку вона поспішає оповісти батькам, які впізнають Матір Божу і шкодують, що неналежно її прийняли.

Описаний сюжет дійсно унікальний для української колядкової традиції, проте основні його мотиви відомі в національній фольклорній скарбниці. Так, колядка про пошук місця для народження Ісуса досить поширена на Галичині, вона не раз була опублікована у збірниках [6; 7; 8; 10] ². Я сама з дитинства добре пам'ятаю цю колядку:

*Пречистая Діва по світу ходила.
Прийшла до багача (2), на ніч ся просила:*

– Пане господарю, переночуй мене,
Бо темная нічка (2) заходить на мене.
А той пан господар не хтів ночувати,
Сказав своїм слугам (2) собаками гнати.
А тії собаки як ся позлякали,
Та й перед Пречистов (2) на колінця впали.
Пречистая Діва по світу ходила.
Прийшла до бідного (2), на ніч ся просила:
– Пане господарю, переночуй мене,
Бо темная нічка (2) заходить на мене.
– Можу я тя можу переночувати,
Тільки я не маю (2) вечероньки дати.
– Не хочу, не хочу вечероньки твої,
Тільки пусти мене (2) до стаєнки свої.
Чи то сонце сходить, чи місяць заходить?
Пречистая Діва (2) свого Сина родить.
– Вставай, господине, бо вже ж ся виспала,
Чось наша стаєнка (2) світлом засіяла.
– Якби-м була знала, що то Мати Божа,
Була б-м пустила (2) до свого ложа.
Якби-м була знала, що Мати з Ісусом,
Була б застелила (2) стіл білим обрусом³.

Мати Божа блукає в пошуках місця для народження сина. Багатій проганяє її, а бідний дозволяє переночувати у стайні. Там вона народжує Ісуса. Господар впізнає Матір Божу і шкодує, що не впустив її до хати.

У фрагменті з куванням трьох цвяхів маємо вербалізацію вірування про те, що особливі, знаючі люди, наприклад, повитуха, можуть передбачити долю щойно народженого маляка [2]. Отже, Мати Божа не випадково потрапляє саме до коваля. Його високий магічний статус добре відомий у традиційній культурі й описаний дослідниками [9].

Стрижневим мотивом аналізованої колядки є чудесне зцілення безрукої та сліпої ковалевої дочки. В українській фольк-

лорній традиції образ безручки відомий у прозових жанрах, де брат або батько відрубє дівчині руки. Вона стає дружиною царя; згодом її виганяють внаслідок наклепу. Потім вона чудесно зцілюється і повертається до чоловіка [1, с. 91] (№ 706 за покажчиком Аарне – Томпсона).

У всіх прозових текстах про дівчину-безручку дуже сильний релігійно-церковний компонент. Оповідач акцентує на тому, що дівчина була «побожна і працьовита» [4, № 280, с. 93]. Їй вдається врятуватися від чорта завдяки свяченій воді, у яку вона вмочує руки. Але батько, який і запродав її душу чортові, «пішов з Касею до ліса, повідрубав єї руки, щоби не мала що вмочити в воді, і там мав вже її чорт взяти. Кася пішла до ріки, обмила руку в воді і там побачила якогось хлопа. То був Ісус Христос. Він дав Касі ключі і сказав: Іди до царсва небесного» [4, № 279, с. 92]. В інших текстах про безручку присутні мотиви інцесту. Дівчина змушена втікати від батька, який хоче взяти її за дружину. Вона дуже побожна і знаходить порятунок у монастирі: «Та трафила до кльаштора до милосердних паньів, уздріли їй цнотрливість, убібрали їй за найстаршу» [3, № 158, с. 141]. І. Франко в коментарях до цих текстів зазначав, що вони є «відгомонам мельми популярної романтичної поеми, звісної в середніх віках у Франції й Німеччині як оповіданє про Мая і Беафлору, а пізнійше переробленої на прозову людову книжку “Про терпеливу Єлену”» [5, с. 141].

У казці «Царевич – на потилиці звізда, а на лобі місяць» жінку звинувачено у вбивстві дитини, відрубано руки й вигнано [11, с. 71–73]. Важливо, що в усіх згаданих текстах присутній концепт несправедливої кари, що спричинила страждання героїні. В аналізованій колядці не зрозуміло, чому дівчина без рук і ще й незряча, але з тексту відчуваємо, що традиція співчуває цій дитині: «На другий день рано / ковальова донька / она по двору ходила / нещасна каліка»; «бідное дитятко». За логікою тексту можна при-

пустити, що дівчина такою народилася, а тому, як і героїні прозового фольклору, невинна у своєму стражданні.

Колядка про безруку ковалеву доньку є оригінальним народним твором апокрифічного характеру, що втілює мотиви, які ілюструють народні світоглядні уявлення про обставини народження Ісуса Христа, про постать Матері Божої. У тексті колядки в мотиві про безруку незрячу дівчину реалізований концепт незаслуженої кари, який в українській словесності відомий у прозових фольклорних жанрах – казках і легендах.

¹ Цілком зберігаємо правопис рукопису.

² Тексти див. на сайті <http://nashe.com.ua/song/5796>.

³ Запис власний (по пам'яті).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев М. П. Сюжетний показчик українських народних казок / упоряд. С. Д. Карпенко. – Біла Церква, 2015. – 184 с.

2. Боряк О. Роль баби-повитухи у віщуванні долі дитини (кінець XIX – початок XX століття) / О. Боряк // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. праць / гол. редкол.: А. Г. Слюсаренко ; НАН України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 1999. – Вип. 23. – 2007. – С. 9–17.

3. Гнатюк В. Галицько-руські народні легенди. Т. 1 / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1902. – Т. 12. – 215 с.

4. Гнатюк В. Галицько-руські народні легенди. Т. 2 / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1902. – Т. 13. – 287 с.

5. [ван] Ф[ранко] // Гнатюк В. Галицько-руські народні легенди. Т. 2 // Етнографічний збірник. – Львів, 1902. – Т. 13. – 287 с.

6. Коляди. – Жовква : Печатня ОО. Василяна, 1925. – 80 с.

7. Колядки і щедрівки / упоряд. М. С. Глушко. – Київ : Музична Україна, 1991. – 239 с.

8. Колядки і щедрівки / упоряд. Н. Манько. – Львів : Свічадо, 2008. – 200 с.

9. Петрухин В. Я. Кузнец / В. Петрухин // Славянские древности. Этнолингвистический словарь. – Москва, 2004. – Т. 3. – С. 21–22.

10. Пісні з Галичини / уряд. Р. П. Береза, М. О. Дацко. – Львів : Світ, 1997. – 192 с.

11. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским / П. П. Чубинский. – Петербург, 1878. – Т. 2. – 688 с.

SUMMARY

The purpose of this article is to enter into scientific use the little-known Ukrainian folk carol about the handless girl. This text prevails in some parts of the Zakarpattia region in Ukraine. The author gives three variants of this carol – two from the village Kolochava in Mizhhirskiyi district, one from the village Vorochevo, Perechynskiyi district. The basic motifs, characters and concepts in the carol are the motif of the newborn fate prevision, the character of a blacksmith in the traditional culture, the handless girl character in Ukrainian folklore, the undeserved punishment concept.

The first two versions were recorded in 2008, and the third one – in 2015. The analyzed carol in both areas of its existence has a high level of popularity, it is characterized with active implementation during the Christmas holidays. Tradition medias appreciate its aesthetic performance and consider it as a little known one.

The carol plot is really quite original: Lady is looking for a place to birth her child; she is finding smith's dwelling; she is learning that he is making three nails, which are designed to hammer her unborn son to the cross. At night she gives birth to Jesus in a blacksmith's stable. In the morning armless and blind blacksmith's daughter came to her. The woman in labor asks handless girl to give her child. The girl leans over the crib and arms are growing and she begins to see. The girl is hurrying to tell these glad tidings her parents who recognize the Mother of God and regret that accepted her improperly.

The central motive of analyzed carol is miraculous healing of armless and blind blacksmith's daughter. In Ukrainian folk tradition the handless girl is known in prose genres where her brother or father chops off her hands. She is the wife of the king; expelled because of libel. Subsequently

she was miraculously healed and returned to her husband (the index by Aarne – Thompson type 706).

It is important that all texts about armless girl contain a concept of unjust punishment which is caused of girl's suffering. In the analyzed Christmas carol it is not clear why the girl is without hands and also blind, but from the text we feel that the tradition sympathizes with the child: *On the second day of early / blacksmith's daughter / she walked around the yard / unfortunate cripple; the poor child*. According to the logic of the text we can suggest that this girl was born as we see her, and therefore, like the heroine of the folklore prose she is innocent in her suffering.

Carol about the handless blacksmith's daughter is an original folk text with an apocryphal nature. It embodies the reasons that illustrate popular ideas about the circumstances of Jesus Christ birthday, Virgin Mary figure. The carol text motif about handless blind girl realizes the concept of an undeserved punishment, which is known in Ukrainian folk prose genres – tales and legends.

Keywords: Christmas carol, the handless girl, an undeserved punishment concept.